

BAKA L. PATRIK

Az alternatív történelem műfaja

PATRIK BAKA L.
The Genre of Alternative History

Indexing Terms: alternative history, definition of concept, genre theory, genre history, reception history

„A történetek így vagy úgy: tükrök. Arra használjuk őket, hogy elmagyarázzuk magunknak, hogyan működik a világ és hogyan nem.”
(Neil Gaiman)

Kérdésfelvetés

„*Mi lett volna, ha...?*” Egy olyan kérdés, amely mindannyiunk mindennapjaiban ott bujkál, a legjelentéktelenebb alternatíváktól kezdve a sorsfordítókig. Hisz ha tegnap este feloltottam volna a lámpát, nem estem volna el; ha beszereltettem volna a riasztót, talán nem sikerül kirabolniuk; hogyha egy perccel később indultam volna útnak, nem karamboloztam volna, és nem halt volna meg senki... de, ha mondjuk Paulus tábornok nem fogadta volna meg a Führer parancsát, és Sztálingrádnál kitört volna az oroszok gyűrűjéből, úgy könnyen lehet, ez a tanulmány most németül íródna... ha íródna egyáltalán.

Az iménti gondolatsor kétségkívül sokat elárul a spekulatív fikció (SF) következőkben tárgyalt zsáneréről, az alternatív történelemről. A másként allohistorizmusnak is nevezett irányzat a populáris irodalom tartományai felől az elsők közt emelt hidakat a magas irodalom szférái felé. S hogy miként?

A mainstream kánon újraszituálásához és a hagyományhoz fűződő viszony újraértelmezéséhez nagyban hozzájárult, hogy a posztmodern sorra vetette fel azokat a lényegi kérdéseket, amelyek a korábban peremre szorított spekulatív fikciónak már a kezdetektől sajátjai voltak (vö. H. Nagy 2016, 283–302. p.). A posztmodern különböző szövegalkotási stratégiái, egyebek között az ontológiai zavarok és eltolódások, a valóság és fikció közti határ problematizálása, a „másság” előtérbe kerülése, a világalkotásból következő episztemológiai kérdések, a kinetikus jelleg, a bizonytalanság és a történelemhez fűződő játékosan ironikus viszony az allohistorizmus alapjai is egyben (vö. Stockwell 2000, 104. p.). Nem csak arról van tehát szó, hogy a posztmodern hatása az

irodalmi peremre is kiterjedt, hanem sokkal inkább arról, hogy ez utóbbi a posztmodern körvonalazódásánál kulcsszerepbe került, annak egyik alappillérvé vált. S bár a korábbi, hierarchikus szemlélet még mindig jellemzi irodalomértelmezésünket, a határok elmos(ód)ása folyamatosan zajlik.

Jelen dolgozat az alternatív történelem műfajának elméleti hátterére koncentrálna, célkitűzései közt pedig az allohistorizmus fogalmának és jellemzőinek, fajtáinak és történeti stratégiáinak a bemutatása szerepel. A tanulmány külön alfejezetben tárgyalja a legrégebb, allohistorikusnak tételezhető alkotásokat, Hérodotosz és Titusz Livius műveig visszamenően. Mivel tanulmányunk bevallottan szempontrendszereket kíván biztosítani az alternatív történelmi művek – mindenekelőtt regények – vizsgálatához, alapvető feladatának tekinti a téma kapcsán íródott legjelentősebb angolszász és a teljes körű hazai szakirodalom feldolgozását, mely utóbbi berkein belül született elemzések legjava ugyancsak a külföldi alkotások vizsgálatára helyezte a hangsúlyt. A már meglévő megközelítési lehetőségek felsorakoztatása, illetve az integrált szakirodalom meghatározásaiból ok-okozatilag következő, továbbgondolt, valamint saját elemzési és kategorizációs rendszerek – reményeink szerint – olyan mintázatot körvonalaznak majd, mely a jövőben visszatérően és egyszersmind eredményesen lesz alkalmazható az egyes művekre koncentrálnó elemzéseknél. Utóbbi szempontokat mindenekelőtt Az *alternatív történelem fajtái* című szövegrész vázolja föl.

Az alternatív történelem fogalma

Ahogy az alternatív irodalmak megannyi irányzatának, úgy az alternatív történelemnek is megannyi meghatározása lehetséges fel a szakirodalomban. A műfajt magát is több kifejezéssel illetik, az *alternatív történelem*, az *alternatív történetírás*, az *allohistorizmus*, az *uchronia*, a *kontrafaktum* – ez utóbbi tágabb értelemben párhuzamos valóságot is jelenthet –, a *paratörténelem* – amely a mesterséges, fiktív, álom- és delíriumszerű tartományokat is dinamizálja – és a *múlthasadás* tehát szinonimák.

Mielőtt azonban különböző horizontok felől közelítenénk meg a zsánert, egymásba kapcsolunk néhányat a definíciók közül. Mivel a magyar értelmező szótárak nincsenek segítségünkre, a kifejezés felfejtéséért először az angolszász lexikonokhoz, pontosabban azok online variánsaihoz fordulunk.

A nemrégiben megújult *Oxford Living Dictionaries* szerint az „alternate” (elsődleges magyar megfelelője: „váltakozó”) melléknevet az észak-amerikai nyelvhasználók olyan értelemben is használják, mint:

[A]lternatív univerzumban játszódó regény[.]¹

1 Vö. English Oxford Living Dictionaries, Alternate (szócikk) = <https://en.oxforddictionaries.com/definition/alternate>. A tanulmányban olvasható fordítások mindegyike saját fordítás.

A *Dictionary* és a *Collins* ennél kifejtettebb magyarázatot ad, s már a zsánert konkrétan jelölő „alternative history” főnevet definiálja:

Fikciós műfaj, melyben a szerző azon spekulál, hogy ha egy meghatározó múltbéli eseménynek más lett volna a végkifejlete, azáltal miként módosult volna a történelem folyama.²

A *Definitions* oldal, nevéhez híven már gyümölcsözőbb. Két rövid fogalom meghatározást és egy kifejtettebb, de szabad bázisú magyarázatot tesz közzé. Az első definíció szerint az allohistorizmus:

[K]ontrafaktuális történelem, a tudományos fikció történészek által művelt formája[.]³

Míg a másik szerint:

[A] történelmi románcok zsánere és általában egyszersmind tudományos-fantasztikum is, ahol a történet háttérét történelmietlen [vagy nem valós történelmi] események adják, melyek egy, a tényleges történelemből származó divergenciapont után lépnek fel[.]⁴

Az irányzat részletesebb bemutatását felvállaló szócikk a következőket mondja:

Az alternatív történelem vagy alternatív valóság a fikció azon zsánere, melybe olyan világokban játszódó történetek tartoznak, ahol egy vagy több történelmi esemény másként alakult, mint ahogy az a valós világban történt. Egyszerre számít az irodalmi, a tudományos és a történelmi fikció alműfajának; az egyes alternatív történelmi munkák ezek bármelyikének vagy mindegyikének trópusait felhasználhatják. Időnként AT-nek [AH] rövidítik. A műfaj „allohistorizmusként” is ismert. Lásd még a Fiktív univerzumot. Az 1950-es évektől az ilyen típusú fikció nagymértékben összeolvadt az olyan tudományos-fantasztikus alakzatokkal, mint az idősíkokon vagy az egyes alternatív történelmeken átívelő időutazások; a „mi” világunk létezésének ismerete más univerzumokban élő emberek által; vagy közönséges utazás visszafelé és előre az időben, ami két vagy több idővonalra hasítja a történelmet. Az idősíkokon való átlépés, az idővonal-törés és az alternatív történelem alakzatai olyannyira átszövik egymást, hogy lehetetlen teljesen elkülönítve beszélni róluk. Az „Alternatív történelem” a sarkalatos történelmi fordulópontok felől tekint a „mi lenne ha” forgatókönyveire, és egy teljesen eltérő [múlt]változatot mutat be, időnként a tudományra és a tényekre, de sokszor a találgatásra alapozva. Annak feltárása, hogy hogyan

2 Vö. Dictionary.com, Alternative history (szócikk) = <http://www.dictionary.com/browse/alternative-history?&o=100074&s=t>; Collins Dictionary, Alternative history (szócikk) = <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/alternative-history>

3 Vö. Definitions, Alternate history (szócikk) = <http://www.definitions.net/definition/ALTERNATE%20HISTORY>

4 Vö. Uo.

nézhetne ki ma a világ, ha különféle változásokra került volna sor, s hogy ezek az alternatív világok milyennek lennének, adja az alapját ennek a kiterjedt témakörnek.⁵

A spekulatív fikció számtalan irányzatának definiálását elvégző online felület, a *Wattpad* a következőképp határozza meg a műfajt:

Az alternatív történelem a spekulatív fikció (néhányak szerint a tudományos-fantasztikum) szubzsánere, ami egy olyan világot ábrázol, melynek múltja eltér az ismert történelemtől; még egyszerűbben szólva, az alternatív történelem azt a kérdést teszi fel, hogy „Mi lett volna, ha másként alakul a történelem?”.

Az ide tartozó munkák java valós történelmi közegben játszódik, és olyan társadalmi, geopolitikai és ipari körülményeket ábrázol, amelyek másként vagy másmilyen ütemben alakultak a miénknél.

Míg bizonyos mértékig minden fikció alternatív történelemként írható le, a konkrét alműfajba sorolandók olyan változást vagy divergenciapontból kibontakozó eltérést tartalmaznak, melynek hatására a történelem eltér a miénktől.⁶

A *Wattpad* meghatározásai között olvasható a korábbi definíciók által az allohistorizmus rokonaként, illetve tartozékaként emlegetett alternatív vagy párhuzamos univerzum meghatározása is:

A párhuzamos univerzum vagy alternatív valóság a tudományos-fantasztikumban és a fantasyben is egy önálló, elkülönült valóság, amely a miénkkel egyidejűleg áll fenn. Méretét tekintve egy kis földrajzi régiótól egy teljesen új univerzumig vagy számos univerzum alkotta multiverzumig terjed. Amíg a „Párhuzamos univerzum” és „Alternatív valóság” lényegében szinonimák és a legtöbb esetben felcserélhetők, az „alternatív valóság” esetenként azt a jelentést is magán hordozza, hogy a szóban forgó valóság a sajátunk variánsa. A „párhuzamos univerzum” általánosabb, mindenféle olyan jelentéstartalom nélkül, ami kapcsolatot (vagy annak hiányát) feltételezne a mi világunkkal.⁷

Az allohistorizmus angol nyelvű definiálásai közül több érdekes olvasható még a *Merriam-Webster* felületén, s főként az egyik legjelentősebb online tudományos-fantasztikus enciklopédiában, a *The Encyclopedia of Science Fiction*ben, azaz az *SFE*-ben. Az itt taglaltakat a terjedelmi keretek okán nem kívánjuk magyarázni, egyfelől, mert azok ismételnék a fentebb olvashatókat, másfelől mert a szócikk számtalan allohistorikus mű apropóján értekezik egy-egy félmondat erejéig – noha ebben a tekintetben az egyik leghasznosabb online gyűjtőforum –, s azért sem, mert az alábbiakban, parafrá-

5 Vö. Uo.

6 Vö. *Wattpad*, Alternate History (szócikk) = <https://www.wattpad.com/12207795-sf-sub-genre-definitions-alternate-history>

7 Vö. *Wattpad*, Alternate/Parallel Universe (szócikk) = <https://www.wattpad.com/11761888-sf-sub-genre-definitions-alternate-parallel>

zált változatban folyamatosan felrémlenek majd az ott olvasható információk (vö. SFE – The Encyclopedia of Science Fiction).

Noha a *Wikipédiával* szembeni fenntartások általában nem alaptalanok, annak témánkba vágó szócikke mondható a legkidolgozottabb magyar nyelvű online bemutatószövegnek, minekután a *Scifipédia* fóruma mára felszámolásra került, annak utódfelülete, az *Enciklopédia Galaktika* pedig mindmáig zavarba ejtően hiányos webhely. A Wikipédia vonatkozó szócikkének legérdekesebb szakaszát véleményünk szerint az allohistorizmus fundamentumát megragadni kívánó három „alapelv” adja:

- A „mi lett volna, ha...” kérdése akkor termékeny, ha a reális lehetőségeket gondolja végig.
- A szerző kora előtti történelem egy pontján történő változás, amely megváltoztatja a világunkat; változás, amely megváltoztatja a ma ismert világot; e változás elágazásainak vizsgálata.
- Azt viszont szinte mindenki alapszabályként kezeli, hogy az alternatív történeteknek nem kell a múltban játszódniuk, nem kell elmagyarázniuk a divergáló pontot, nem kell világot megváltoztató eseményekkel foglalkozniuk és nem kell híres emberekről szólniuk.⁸

Noha a jelen alfejezetben felsorakoztatott citátumok mind élesebb képet kínáltak a vizsgált jelenségről, egy definíció ritkán adhat többet pusztán kontúroknál. A mélységért a szakkritikához, a legfrissebb irodalomtudományi eredményekhez és értelmezésekhez kell fordulnunk.

Az alternatív történelem jellemzői

Mivel az alternatív történelmi műfaj angolszász nyelvterületen bír a legkiterjedtebb korpuszal, értelemszerűen recepciójának kezdeteit is ezekben a régiókban kell keresnünk. Az alábbiakban olyan szakírók eredményei kerülnek összegzésre, akik az irányzat értelmezésének alapjait rakták le, s akikre a téma magyar kutatói is rendre hivatkoznak.⁹

Brian Stableford fantasztikus irodalommal foglalkozó szótárának vonatkozó szócikke szerint az allohistorizmus olyan elképzelt múltat, esetleg jelent prezentál, amely nagyon könnyen valósággá válhatott volna, s ahol másként alakultak a történelem kulcsfontosságú eseményei, illetve a valóság részévé váltak olyan jelenségek, amelyek a mi világunkban nem voltak többek pusztán tévhiteknel. Az előbbi opció gondolatisága közelebb áll a sci-fihez, míg az utóbbi már a fantasy tartományait dinamizálja. Az olyan történelmi regények – történelmi fantasyk – tehát, amelyekben működik a mágia,

8 Wikipédia, Alternatív történelem (szócikk) = https://hu.wikipedia.org/wiki/Alternat%C3%ADv_t%C3%B6rt%C3%A9nelem

9 A meghatározások közül többet egybegyűjtött a zsáner hazai recepciójának letéteményese, Hegedűs Orsolya is, kinek munkája ebből adódóan jelen szakasz kiindulási pontjának is tekinthető. Lásd: Hegedűs 2012, 134–166. p.

ebben az értelmezésben alternatív valóságait, történelmeit prezentálják a mi világunknak (vö. Stableford 2005, 191. p.).

Karen Hellekson, a meghatározó *The Routledge Companion to Science Fiction* témánkba vágó fejezetének szerzője az allohistorizmust a fantasztikus irodalom egyik ágaként határozza meg, amely a miénktől eltérő történelemmel foglalkozik. Mint írja, a legtöbben hajlamosak a sci-fi alá rendelni, hiszen ez az irányzat is a „Mi lenne, ha más-milyen lenne a világ?” kérdésre keres és ad potenciális választ. A művek narratívájának alapja az a történelmi töréspont – úgynevezett *nexuspont* vagy *Jonbar hinge*¹⁰ –, melyben egy markáns múltbeli esemény másként alakul, mint azt mi ismerjük saját világunk történelméből, a szerző pedig arra vállalkozik, hogy egy ebből adódó ok-okozati lánc mentén megrajzolja a világ alternatív múltját, jelenét, jövőjét. Az irányzat gondolatisága apropóján nem csak a történelem konstruáltságát érintően merülnek fel kérdések, de az egyén történelemformáló hatására nézvést is. Számos paratörténelmi mű fut ki arra a tanulságra, miszerint maga az individuum is csak konstrukció, hiszen nincs stabil természete: jellemét és működését a világot alkotó erők rá gyakorolt hatása formálja (vö. Hellekson 2009, 454–457. p.).

Az uchróniáról írt doktori disszertációjának nyitányában az olasz irodalomtörténész, Giampaolo Spedo ugyancsak úgy prezentálja a műfajt, mint amit a legtöbben a sci-fi szubzsánereként határoznak meg. A kettő alapvető különbségét mégis abban látja, hogy amíg a sci-fi a jelen egy alternatíváját kutatja, akár a jövőbe helyezve, addig az alternatív történelem univerzumának alapja/háttere egy módosult történelem, amely bár a fikció számára stabil valóság, a mi világunk múltjával azonban szembeszegül. A kontrafaktum tehát valóságként prezentálja önmagát, „ideát” is létező, esetleg teljes egészében kitalált hősök történetei által – akik persze az alapvetés és káoszelmélet értelmében „odaát” valóságosak lehetnek –, ilyenformán fikció volta is csak felőlünk nézve „lepleződik” le. Ezen a ponton fontos azonban észrevennünk, hogy az allohistorizmus kételyt ébreszt saját valóságunk stabilitását illetően is, hiszen a számos véletlen alakította történelem kimaradt lehetőségei felől nézve a mi jelenünkhöz vezető eseménysor is csupán billegő esetlegességek láncolata (vö. Spedo 2009, 7. p.).

A connecticuti Fairfield Egyetem történészprofesszora, Gavriel D. Rosenfeld értelmezései egyfelől azért fontosak, mert ő az egyik legnevesebb megalapozója az alternatív történelem kutatásának, másfelől történészként könnyen kiosztható rá egyfajta legitimációs szerep, amellyel az irányzat alapjait szilárdította meg. Lássuk az ő meghatározását:

¹⁰ Ez a terminus Jack Williamson *The Legion of Time* című regényéből származik, mellyel az ottani múlthasadást jelölték. A megnevezés feltételezhetően azért terjedt el, mert egy viszonylag régi (1938-as), de közismert opusról van szó.

Alapvetően az alternatív történelem meséi – más néven az „allohistorikus” vagy „ukronikus” narratívák – a „mi lett volna, ha” kérdés esetleges konzekvenciáit kutatják egy speciális történelmi kontextusban (Rosenfeld 2005, 4. p.).¹¹

Rosenfeld a *The World Hitler Never Made: Alternate History and the Memory of Nazism* című munkájával az egyik legspecifikusabb vizsgálódást végezte el a műfajra nézvést. Kötetében egyetlen divergenciapontra, a második világháborúra koncentrált, mely történetészként is a szakterülete, különös tekintettel a Harmadik Birodalom és a holokauszt történeti emlékezetére. Szerinte az allohistorizmus jelenünk és múltunk újraértékelésének gyümölcsöző kísérlete. Mint mondja, az irányzat jelencentrikus (presentist): többet árul el rólunk, gondolkodásunkról, korunk gondolkodásáról és múlttétéről még annál is, mint amilyen meggyőzően egy alternatív univerzumot képes felépíteni. Ehhez hasonló történik akkor is, amikor a hétköznapjainkban valamely esemény – legyen az akár múltbeli – másként alakulásának lehetőségén töprengünk, hiszen gondolatmenetünk ilyenkor is arra fókuszál, hogy a szóban forgó változás miként változtatna a jelenen.

Az alternatív történetírás eredendően a jelenben él (presentist). A múltat kevésbé a maga kedvéért kutatja, inkább eszközként használja arra, hogy a jelent értelmezze. Mivel sejtésen alapul, az alternatív történetírás szükségszerűen tükrözi íróinak reményeit és félelmeit (Rosenfeld 2007, 149–150. p.).¹²

Rosenfeld megközelítései – mely divergenciapontot választják az egyes nemzetek szerzői; miként hat választásukra művük keltezési idejének történelemfelfogása és jelenfelfogása; disztópiát vagy utópiát vizionálnak-e – mentén épp ez a jelen-korkép rajzolható meg specifikusan. Amennyiben az egyes történeteket az utópisztikus (fantasy scenarios) és disztópikus (nightmare scenarios) pólusok mentén osztályozzuk, úgy azt feltételezhetjük, hogy amíg utóbbiak szerzői elégedettek saját jelenükkel, s ezzel együtt múltjuk alakulásával – hiszen az attól való eltérést rémálomszerű következmények jellegezhetnék –, az utópisztikus forgatókönyvek alkotói vélhetően épp ennek ellenkezőjét gondolják (vö. Rosenfeld 2007, 149–150. p.).

Az, hogy az egyes szerzők milyen nexuspontot választanak művük kiindulási pontjával, az esetek többségében etnikum-, nemzet- vagy államspecifikus, hiszen ha a cselekményt „hazai” horizontból kívánják kibontakoztatni, úgy feltételezhetően az adott régió történelmének sarkalatos pontjai kerülnek fókuszba. Ezt igazolja az Amerikai Egyesült Államok esete, melynek három legjelentősebb mülthasadása, uchronia-témája a:¹³

11 A fordítás Hegedűs Orsolya szerint (Hegedűs 2012, 136. p.).

12 A kérdéskört és Rosenfeld hivatkozott tanulmányát a történetírás jelenkori választútjairól érkező dolgozatában annak fordítója, Szélpál Livia is ismerteti (Szélpál 2007, 145–146. p.).

13 Erről számol be Rosenfeld is emlegetett írásaiban, s a www.uchronia.net gyűjteményéből is ez az eredmény következik.

- második világháború,
- polgárháború,
- függetlenségi háború.

Ezek közül az első kétségkívül internacionális téma, hiszen az egész világra nézvést hatással volt, a másik kettő azonban már főként – ha nem is kizárólag, de – az USA számára bírt sorsfordító jelentőséggel. Az egyes nemzetek paratörténelmei által tehát a legjelentősebbnek tételezett nemzeti válaszutak is kirajzolódnak – ahogy megválasztásuk egymáshoz képesti aránya is beszédes –, noha a felvázolt forgatókönyvek szerzőnként merőben másak lehetnek.

[A]z alternatív történetek nem csak azt mesélik el, mi lett volna, ha, hanem látenszen arról is szólnak, hogy mi volt, illetve hogy a múlt megtörtént eseményei hogyan íródtak be az emlékezetünkbe. Tehát az emlékezet dokumentumaiként is vizsgálhatnánk őket, amelyek természetesen nem lennének mentesek a szubjektivitástól (Hegedűs 2012, 145–146. p.).

Tehát a szerző mint világalkotó menthetetlenül beleírja önnön világlátását is a fikcióba. Ez azonban semmiféleképp nem destabilizálja az egyes variánsok érvényességét, hiszen azok mindegyike csak egyetlen univerzuma a multiverzumnak. Az egyes nemzetek – többek közt a magyar – történelemszemlélete és jelenszemlélete kapcsán kétségkívül tanulságos eredményt ad allohistoriáinak kifutása és megoszlása az utópisztikus/disztópikus pólusok mentén. Persze nem lehet pusztán a műveken keresztül vizsgálni a múlt értékelését, de a széles körű recepciót is figyelembe kell venni, beleértve a kritikusok véleményét, és az ideális forgatókönyv szerint az olvasóközönségnél elért – eladási (sic!) – eredményeket is. Ezek fényében ugyanis a társadalom széles körére érvényes vélekedésre következtethetnénk, ami igazolná a produktumok jelentőségét (vö. Confino 1997, 1386–1403. p.).

Nem feledkezhetünk meg továbbá arról sem, hogy az 1930-as – vagy akár '60-as – évek óta a világ számos korszakon ment keresztül. Egy '50-es években íródott, múltahasadásául a második világháborút megtevő paratörténet egyáltalán nem kell, hogy ugyanabban a szellemiségben értekezzen a nácizmusról vagy a kommunizmusról, mint egy napjainkban napvilágot látó. Sőt, a kettő különbsége magától értetődő lesz, egyszerűs mind a két éra történelemszemléletének különbségeiről is tudósít majd. Rosenfeld magyarul 2007-ben megjelent tanulmányának is ez az egyik legfontosabb hozadéka, hiszen a három markáns amerikai nexuspont mentén felépített alternatív történelmi regények elsősorban saját koruk gondjairól tájékoztatnak.

Az 1940-es évek amerikai társadalmán belül az allohistorizmusnak legitimációs funkciója volt, hiszen az ekkor születő rémálmom-szenáriók révén – milyenné válna a világ, ha Hitler győzne – a háborúba való belépés jogosságát és szükségességét próbálták igazolni. A viláégégés után értelemserűen csökkent az ilyen művek súlya, majd a neonáci huliganizmus 1959-es nyugat-németországi megjelenése, Adolf Eichmann elfogása újra érdekessé tették a témát, de még mindig didaktikus felhangokkal. A '70-

es évek problémái, az eszkalálódó hidegháború, a vietnami tragédia, a gazdasági válság azonban nagyban módosítottak ezen a szemléleten, s a náci győzelmet sokkal kisebb tragédiaként tüntették fel, mondván, ha Amerika az izolacionizmus politikáját választja, Európa pedig olyan pragmatikus náci vezetők kezébe kerül, mint Albert Speer, a hidegháború minden borzalma elkerülhető lett volna. Az 1989-es változások után azonban a második világháborút tematizáló alternatív történelem is visszanyerte „eredeti” tónusát, rémálomként prezentálva a németek győzelmét. Jól látszik tehát, az USA sikeres és hanyatló időszakai nagyban meghatározták az amerikai kontrafaktuális narratívákat. Rosenfeld ugyanezt az eredményt kapja a függetlenség és polgárháború – itt főként a rabszolga-felszabadítás és annak mikéntje, mikorja dinamizálja az egyes műveket, melyek virágkora nem véletlenül tehető a polgárjogi forrongások időszakára – esetében is. A műfaj jelencentrikus jellege és tanulságai tehát igen hangsúlyosak (vö. Rosenfeld 2007, 151–159. p.).

Az alternatív történelem fő funkciója, vagyis a válasz a kérdésre, hogy „miért a kérdés, hogy mi lett volna, ha?”, azt a célt szolgálja, hogy kifejezzük vele változó véleményünket a jelenről. Az alternatív történetek különböző formákban jelennek meg, hogy a jelenkori világról alkotott eltérő véleményeknek adjanak helyet. Az úgynevezett rémálmom-szenáriókat leginkább a jelen igazolására használják fel, míg a fantasztikus szenáriókat eszközként alkalmazzák a jelen bírálataira. (Rosenfeld 2007, 160. p.).

Arról már nem is beszélve, hogy egy kevésbé negatív felhangú uchrónia, mondjuk Napóleon győzelme, vagy Konstantinápoly s vele Bizánc fennmaradása országot cserélve a disztópikus vagy utópisztikus pólusok közt is helyet változtathat. A gondolatmenet-höz s a korábban felmerült szubjektivitáshoz pedig még az is hozzákivánkozik, hogy elképzelhető egy olyan – neutrális? – szempontrendszer, amely felől nézve egy markáns történelmi esemény végkimenetele is lényegtelennek számít. Philip K. Dick *Az ember a Fellegvárban* (Dick 2003) című művében felvázolt alternatív univerzum(ok), illetve a mi világunk értékinstanciáinak azonossága kapcsán állít hasonlót egy munkájában H. Nagy Péter is (H. Nagy 2009, 26. p.).

A disztópikus uchróniák elemzésekor eredményesen használható továbbá Barcsi Tamás negatív utópiákról írt, a huszadik század neves, mainstream szerzőinek munkáin alapuló dolgozata (Barcsi 2011, 49–75. p.). A munka négy markáns irányvonalat vél felfedezni, amelyek mentén a disztópikus művek legjava, illetve azok világa szerveződik. Ezek a következők:

- Totális elnyomáson alapuló félelemrendszerek (ideologikus): radikális politikai vagy vallási eszmeiségen alapuló disztópikus társadalom.
- A tökéletes technikai manipuláció világa (technikai): nem erőszakon alapuló, de a radikális fejlettség révén elembertelenedő, elgépiesedő disztópikus társadalom.
- Az előző kettő keveréke (variáció): a megfélemlítésen és a technológiai manipuláción alapuló disztópikus társadalom.

– Az anarchia állapota vagy a törzsi társadalmak szintjére való visszasüllyedés (posztapokaliptikus): a civilizáció összeomlásán alapuló, a barbarizmus viszonyai közé süllyedt disztópikus társadalom.

Egy dolog azonban vitathatatlanul közös mindezekben:

Átnézve számos jelentős negatív utópiát, megállapíthatjuk: *szabadság egyetlen jövővízióban sincs*. Vagy azért, mert ez az ára a (tudományalapú, megtervezett, öntudatlan) boldogságnak, vagy azért, mert valamely politikai csoport uralma és ideológiája csak a totális terror alkalmazásával tartható fenn. De a „mindenki harca mindenki ellen” barbár állapotában sincs valódi szabadság, mert minden pillanatban veszélyben forog az ember élete, így nem teheti azt, amit szeretne, egy nem-emberi világban pedig már nem is tudnak mit kezdeni a fogalommal. (Barcsi 2011, 62. p.)

A Barcsi által felkínált kategóriák kétségkívül rávetíthetők a kontrafaktumokra is, hiszen azon negatív forgatókönyvek, melyeket a ma szerzői a ma uralkodó tendenciákra alapozva vázolnak fel, az alternatív történelem formáloinak szempontjából egy alternatívának már most mindennapi valóságát adhatják. A fenti megközelítéseket hasznosító elemzés eredményeiből pedig az is kiderül, hogy az adott mű milyen jelenértékelésként, lenyomatként marad meg a jövő olvasói számára.

Rosenfeld is hangsúlyozza, hogy világunk végtelen, kisebb vagy nagyobb horderejű döntés, választás, véletlen mentén szerveződik és törik meg, számtalan alternatív leágazást generálva. A kutató ezeket a mozzanatokot *divergáló-/divergenciapontoknak*¹⁴ (Rosenfeld 2007, 151. p.) nevezi, ami alatt mindenféle múlthasadást ért, a legkisebb horderejűtől kezdve a sorsfordítóig; a kifejezés tehát a nexuspont és a Jonbar hinge szinonimája. Ide kívánczik H. Nagy Péter előbbi viszonylatában meghatározott, pontosító fogalomnak is nevezhető terminusa, a *neuralgikus pont* (H. Nagy 2009, 27. p.), ami annyiban tér el Rosenfeld kifejezésétől, hogy csakis a súlyos, nagy horderejű politikai, tudományos, társadalmi választakra használható, mint amilyen egy-egy háború végkimenetele vagy valamely tudományos áttörés.¹⁵ Noha egy első ránézésre jelentéktelen esemény is, a dominóeffektus és a kaoszelmélet értelmében súlyos eredményekkel járhat, ez azonban mindenképp többlépcsős folyamat, míg a neuralgikus pont elméletben olyan mozzanat, amely már önmagában is markáns történelmi választáshoz számíthat. Egy háború ekként vagy akként alakulása azonban nem áll egymagában, hanem temérdek egymásra ható, apró esemény eredménye. Ebből adódóan *divergencia-* és *neuralgikus pontok* egyszerre is jelen lehetnek/vannak egy-egy kontrafaktuális

14 Noha a magyar szakirodalom átvette a Szélpál Lívia fordításában szereplő „divergáló pont” formát (eredetiben point of divergence), szerencsésebbnek tűnik a divergenciapont használata, mivel nem maga a pont divergál. Az észrevétel Mekis D. Jánostól származik.

15 Sánta Szilárd szerint az uchróniák java ilyen alapon szerveződik: „Leggyakrabban olyan események kerülnek a középpontba, amelyek mai értelmezésünk szerint alapvetően befolyásolták és alakították jelenünket” (Sánta 2012, 58. p.).

műben, a kettő különbsége pedig vagy a közelkép és a nagytotál egymáshoz képesti viszonyával írható le, vagy a dominóeffektus folyamatának végpontjaiként prezentálhatók, ahol a divergenciapont a dominóeffektus indító mozzanataként, a neuralgikus pont pedig annak fináléjaként írható le.

A szakasz összegzéseként elmondható: a kontrafaktumokkal való foglalkozás arra ösztönöz, hogy egy kissé másként kezdjünk el gondolkodni az időről, a történelem linearitásáról, a benne rejlő kauzalitásról, valamint múlt és jelen viszonyáról. A fikció, az alternatív valóság képződésének skálája igen széles, így szerteágazó műfajközi térben is mozog: kapukat nyithat a realista típusú prózától, a todorovi fantasztikus irodalmon át az időutazásos vagy fantasy regényekig. Az allohistorikus narratíva továbbá felhívja a figyelmet a történelem konstruáltságára, minek révén az ilyen típusú fikció olvasóinak múltszemlélete és -ítélete nagyban módosulhat. A nyelvileg rétegzett darabok továbbá az autorreferencialitás, a kiszólások és az áthallások révén az ideológiák működéséről is lerántják a leplet, s a „kis” és a „nagy” események viszonyainak destabilizálásán túl magát az egyént is fókuszba állítják. Innen nézve pedig mindennapi működésünk fölött is elgondolkoztatnak, hiszen a struktúra láncszemeiként, ahogy a kontrafaktumok hőseinek vagy antihőseinek, úgy nekünk is megvan a magunk szerepe, jelentősége és ráhatása a jelen, a majdani történelem alakulására... még akkor is, ha elfogadjuk, hogy személyiségünk ugyancsak véletlen ráhatások sora által meghatározott (vö. Sánta 2012, 60. p.).

Az alternatív történelem fajtái

Ha az alternatív történelmi műveket osztályozni kívánjuk, elsősorban feltétlenül különbséget kell tennünk *historikus* és *parallel allohistorizmus* között, mely terminusok alatt a következőket értjük:

– *historikus* (történelmi) *allohistorizmus*: olyan alternatív történelmi mű, amely a mi világunk történelmét írja át; egy, a mi múltunk szempontjából nézve is reális történelmi mozzanat másként-alakulására alapoz. Az uchróniák kánonjára nézvést ez számít a nagyobb kategóriának.

– *parallel* (párhuzamos) *allohistorizmus*: olyan parahistorikus mű, amely egy fiktív világban játszódik, tehát a mi múltunk és annak eseményei irrelevánsak a vázolt világ horizontjából. Ezek helyett a *parallel allohistorizmus* saját univerzumának alternatív történeteivel operál.

Mindkét típusnak két lehetséges megnyilvánulási formája van, amelyek megragadására Tzvetan Todorov kifejezéseit hívjuk segítségül. A neves irodalomtudós *Bevezetés a fantasztikus irodalomba* című munkája noha elsősorban a *fantasztikus* körülhatárolására vállalkozik, számunkra mégis az a két határos írásmód, a *csodás* és a *különös* lesz a fontos, melyeknek tulajdonképpeni metszéspontjában helyezkedik el Todorov vizsgálatának központi tárgya. Eszerint egy szöveg akkor tartozik a *fantasztikus* kategóriába, ha megteremt egyfajta hezitációt, egy olyan állapotot, melyben a meglevő információkból eldönthetetlen lesz, hogy az elbeszélte valóság szintjén a történések beilleszthetőek-e a teremtett világ rendjébe – tehát valóság –, vagy pedig felrúgják

annak szabályait (vö. Todorov 2002, 31. p.). Noha a fantasztikust keretező pólusokról Todorov keveset beszél, a következőket megtudhatjuk róluk; Stemler Miklóst idézzük:

A fantasztikust határoló két „műfaj”, a csodás-fantasztikus és másik oldalról a különös-fantasztikus esetében a szöveg befogadása során elnyeri a műfaji kódot, hiszen a minta-olvasónak elegendő információ áll rendelkezésére ahhoz, hogy valamilyen irányban döntsön, és ezáltal lezárja az értelmezést, akár úgy, hogy a benne történetek nem férnek bele az elbeszélte valóság rendjébe, azaz csodás esemény történt, akár úgy, hogy a felbukkanó fantasztikum teljesen racionális érvekkel magyarázható.

A tiszta fantasztikus ezzel szemben épp az értelmezhetetlenséget tartósítja, [...] dekonstruálja a klasszikus történetfelfogást: a valahonnan induló, valahova tartó történet nem éri el a végkifejletet, permanens köztességben ragad. (Stemler 2007, 65–66. p.)

A fentiek alapján a historikus és a parallel aliohistorizmus is kétfelé ágazik, csodásra és különösre:

- csodás (irrealisztikus; fantasy): amikor a világot tudományosan nem magyarázható jelenségek is jellemzik. Ilyen például a működő mágia.

- különös (realisztikus): amikor a világban tapasztalható jelenségekre kivétel nélkül magyarázatot kapunk. Ide tartoznak mindazon uchróniák, melyek azon túl, hogy egy alternatív múlttal bíró univerzumot prezentálnak, nem jelenítenek meg varázslatos elemet. Ebbe a csoportba sorolandó az aliohistorikus művek nagyobb része.

A todorovi terminológiát mindenekelőtt azért tartottuk célszerűnek integrálni, mert az uchróniák zavarba ejtő alapvetése, mely szerint egyetlen apró történelmi mozzanat másként alakulása is egy merőben más univerzumot hozott volna létre, sőt, amely a különböző multiverzum-teóriák értelmében talán valahol itt lüktet a szomszédságunkban, már eleve *fantasztikussá* teszi ezt a fajta narratívát, és nem is csak a hétköznapi értelemben használt módon.¹⁶

Az osztályozás szempontjából jól alkalmazhatóak a Rosenfeld által felvetett, fentebb már tárgyalt szempontok:

- hogy az alternatív kifutás:

- utópisztikus vagy

- disztópikus;

- hogy a választás miként igazodik a szerzők korának/országának mainstream történelemszemléletéhez; és

- hogy milyen nexuspontot választanak bizonyos (nemzetiségű) szerzők.

Kétségtelen persze, hogy Rosenfeld megközelítései mindenekelőtt a *különös historikus uchróniák* esetében alkalmazhatóak gyümölcsözően, ez azonban nem rengeti

¹⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy Gyuris Norbert az aliohistorizmussal rokon steampunk tagolásánál az általunk felvázolt kétlépcsős modellt egyezteteti, és fantasy meg historikus kategóriákra bontja azt (vö. Gyuris 2007, 218–219. p.). A gyurisi felosztás helyett a gőzbetyár irodalom esetében is használható a konstrukciónk, ami pontosabb meghatározásokat kínál.

meg a pozíciójukat, hiszen az ilyen típusú opusok vannak többségben a parahistorikus kánonon belül. Az itt következő elemzési szempontok is elsősorban ezeknél a műveknél lesznek kiaknázhatók, noha meg kell jegyezni, hogy a csodás jegyekkel bíró allohistorizmusok esetében már mindazon megközelítések is alkalmazhatóakká válnak, amelyeket a fantasy tud a magáénak, gondolva itt többek között Farah Mendlesohn felosztására a *portálkeresés* (portal quest), az *immerzív* (immersive), a *betolakodó* (intrusive) és a *határhelyzetű* (liminal) típusok (vö. Mendlesohn 2008, xi–xxv. p.),¹⁷ vagy Keserű József elemzési horizontjaira, *kiterjedés*, *mélység*, *hangulat* és *részvét* szerint (vö. Keserű 2015, 129–135. p.).

Az egyes uchronikus narratívákat leginkább a szerzőjük által választott nexuspont sajátosságai határozzák meg. Különbségek mutatkozhatnak a következőkben:

- Jelentősége szerint múlthasadásuk vizsgálható, mint:
 - Divergenciapont: a történelem szempontjából kevésbé jelentős, inkább hétköznapi mozzanat, amely a változás dominóeffektusának kezdő löketeként értelmezhető.
 - Neuralgikus pont: a múlt tekintetében sorsfordító esemény, amely a változás dominóeffektusának fináléjaként értelmezhető.
 - Jellege szerint múlthasadásuk lehet:
 - Politikai: ide tartozik a háborús események végkimenetele, egy-egy fontos politikai döntés alakulása, a társadalmi berendezkedés változásai, stb.
 - Technológiai: különböző tudományos áttörések (korábbi) elérése, esetleg elodázása, az ezekből következő pozitív vagy negatív hatások taglalása.¹⁸
 - Környezeti: geológiai változások, természeti csapások, járványok, alternatív evolúciós fejlődési vonalak, stb.

Az egyes múlthasadások erősség szerint is osztályozhatók, mégpedig annak alapján, hogy a vizsgált művek milyen arányban, egyszersmind milyen pontossággal használják fel azon elemeket, amelyek révén parahistorikus jellegük meghatározható (ismert történelmi események, állapotok és azok részletei; ismert múltbeli szereplők, életútjuk és jellemük fennmaradt forrásokból kiolvasható pontossága), illetve milyen mennyiségben szerepeltetnek eredő nélkülieket (ismeretlen történelmi események, állapotok és szereplők). Innen nézve az allohistorikus regények fajtái a következők:

- Hard (kemény; keményvonalas): nagy arányban használ eredőket.
- Soft (lágú; kerettelenebb): az eredők használata felületes.

17 A kurzívval szedett magyar megfelelők Hegedűs Orsolya fordításai (vö. Hegedűs 2012, 8. p.)

18 Cory Gross kategorizációja (vö. Gross é. n., 60–63. p.) – aki Celeste Olalquiaga giccsméltára (vö. Olalquiaga 1998, 28–29., 68–74., 293. p.) alapozva a steampunk műveket nosztalgikusakra és melankolikusakra osztotta, aszerint, hogy a technológia felvirágoztató, vagy destruáló hatással bírt-e az adott történelmi korokra – kiterjeszhető a múlthasadások ezen típusára is, noha csak kissé fogja árnyalni a disztópikus, illetve utópisztikus kufutás által már eleve megragadható jellemzőket.

Ezenfelül fontos, hogy az egyes történetek elsősorban milyen társadalmi osztályba tartozó hősök horizontja felől bomlanak ki, hiszen ez eleve meghatározza azt, hogy a megváltozott kontextus ráhatását elsősorban mely rétegre nézvést fejti fel a szerző. Ugyanez határozhatja meg azt is, hogy az egyes szereplők milyen befolyással bírhatnak az (történelmi) események alakulására. Karakterhorizont tekintetében tehát az uchroniák lehetnek:

- Arisztokratikusak (alakítók).
- Népiek (elszenvedők).

Feltétlenül szükséges azonban megjegyeznünk, hogy amiként a spekulatív fikció műfajainak határai sem stabil határok, hanem átjárhatók, az egyes művek pedig egyszerre több műfaj és alműfaj jegyeit is magukon hordozhatják, úgy az alternatív történelem osztályozásához felvázolt kategóriák sem minden esetben zárják ki egymást; több helyütt inkább csak potenciális, jól használható megközelítési és elemzési szempontokként kezelendők.

Mindezen felül megadják a Wolfgang Iser által meghatározott fikcióképzés aktusai közül az első, tehát a *kiválasztás* vonatkozási mezeinek alapanyagát. A valóságból eredeztetett elemek, noha a művekbe való bekerülésükkel kikerülnek azokból a rendszerekből, ahol eredendően ellátták funkciójukat, épp ezek elhagyásával jutnak előtérbe: a szövegbe került elemeket a hiányzók tükrében ítéljük meg. A kiválasztás eseménye – Iser fogalma szerint az intencionalitás, ami lehet törlés, kiterjesztés és súlyozás – révén a kirajzolódott vonatkozási mezők egyszersmind szét is tagolódnak, alkotóelemeik pedig az önmegjelenítés anyagává válnak. Az egyes művek által működtetett másik két fikcióképző aktus, a *kombináció* és az *önfeltárás* azonban csak az elemzések során fejtődhet föl, feltárva az allohistorikus művek *imaginárius minőségét*, ami éppen annyira valóság, mint amennyire fikció. Hiszen tudjuk, a fikcióképzés aktusa mindig kettős határátlépést jelent:

[Á]tlépi mind az általa megszervezettnek (a külső valóság), mind pedig az általa formába öntöttnek (az imaginárius zavarossága) határát. A valóst az imagináriushoz, az imagináriust a valóshoz vezet. (Iser 2001, 24. p.)

Az alternatív történelem ősei

Rendkívül szimpatikus az a fajta teljességre törekvés, amit az *Uchronia* internetes oldal¹⁹ vélhetően kontrafaktum-rajongó fenntartói tűztek ki maguk elé, nevezetesen, hogy egy helyre gyűjtsék mindazon allohistorikus műveket, melyek bármely nyelvterületen valaha is megjelentek. Utóbbit igazolja, hogy olyan magyar opusok is felkerültek a listára, amelyeknek nincs angol fordításuk (pl. Gáspár András, Gáspár László, Trenka Csaba Gábor művei). Az oldal alaptörekvésén túl számos kategorizációs szempontot

¹⁹ Lásd: <http://www.uchronia.net/>

kínál az irányzat művei iránt érdeklődőknek, s ahogy nyelv és szerző, úgy divergenciapont szerint is csoportosíthatjuk az alkotásokat. Jelen szakasz szempontjából a legérdekesebbnek az *Oldest* menüpont számít, ahol nemcsak a zsáner tulajdonképpeni létrejöttét és kezdeteit adó opusokról kapunk alapinformációkat, hanem azokról is, amelyek noha még az irányzat „kikiáltása” előtt, de már annak bizonyos ismertetőjegyeit magukon hordozva íródtak.²⁰ Ezeket akár *proto-allohistorikus* műveknek is nevezhetnénk.²¹

Meghatározó munkáikban Hegedűs Orsolya és Sánta Szilárd is megjegyzi, hogy az alternatív történetírás voltaképpen magával a történetírással egyidős (vö. Hegedűs 2012, 137. p.; Sánta 2012, 58. p.), amit mi sem támaszt alá jobban, minthogy már a legjelentősebb ókori kultúrák történetírói is eltöprengtek a múlt másként alakulásának lehetőségén. Innen nézve Hérodotosz egyetlen ránk maradt műve, a *Történelem* (Ἱστορίαι) vezeti a listát, amely bár alapvetően a görög–perzsa háborúkról szól, az Óperzsa Birodalomról, illetve az általa meghódított népekről is számos értékes információt közöl. A művet alexandriai szerkesztők a múzsákról elnevezett kilenc könyvre bontották, alapértelmezésben pedig négy perzsa király dinasztikus történeteként szerkeztetik. Az alkotás címének korabeli jelentése *vizsgálódás*, amit az is igazol, hogy az eseménytörténet pusztán a kisebb, de a szerző által ugyanolyan fontosnak ítélt kitérők háttereként szolgál, melyek Hérodotosz utazásai során szerzett tapasztalatait éppúgy feldolgozni kívánják, ahogy lehetőség szerint a korabeli világ történetét is. A szerző nem hisz a történelmi fejlődésben, felfogása értelmében a népek és egyének története körpályához kötött, mely ha véget ér, mások lépnek a helyükbe, ami viszont dicséretére válik, az az, hogy igyekszik távol tartani magát a mítoszoktól. A mű maratoni csatáról szóló szakaszán merül fel annak gondolata, hogy milyen lett volna Hellász, szűkebben pedig Athén sorsa, ha a perszák nyerik a küzdelmet (vö. Burton–Cavendish–Stonehouse 1998, 9. p.).

Ehhez ment tehát Miltiades és így szólott hozzá: „Rajtad fordul meg most, óh Kallimakhos, vajjon szolgáljáromba jusson-e Athén, avagy örök időkre olyan emléket emelj-e magadnak, aminőt még Harmadios és Aristogeiton sem hagytak hátra. Mert amióta Athén csak főnnáll, ilyen nagy veszélyben még nem forgott soha; s ha lakosai meghódolnak a médeknek, már el van döntve, hogy mit fognak szenvedni Hippias uralma alatt; míg ha a város vívná ki a győzelmet, Görögország első államává küzdhetné fel magát. (Hérodotosz 1911, 99–100. p.)

A másik ókori proto-allohistorikus mű Titus Livius *A város alapításáról* (Ab Urbe condita) című munkája (Livius é. n.), melynek keltezési ideje időszámításunk előtt 35-re tehető.

20 Lásd: <http://www.uchronia.net/bib.cgi/oldest.html>

21 A kifejezést a proto-steampunk terminusból származtatjuk (vö. VanderMeer–Chambers 2011, 16–48. p.; <http://www.sf-encyclopedia.com/entry/steampunk>).

A szerző évkönyvnek nevezi művét – latinul „annales”, az ó- és középkor meghatározó történetírói műfaja –, hiszen *A város*, Róma történetét egészen annak alapításától Drusus haláláig (i. e. 9.) írja meg, lehetőségeihez mérten éves lebontásban. Mivel a mű számos fejezetből/kötetből áll, az ímént közölt dátumok nem jelentenek paradoxont. A munkát több helyütt moralizáló, erkölcsorientált példázatok (exemplum maiorum) színezik, említésre méltó forráskritika nélkül: ahogy az például a mitológiában olvasható, Mars istentől származtatja Róma lakosságát. E korai túlfűtött nacionalizmus fényében nem meglepő, hogy a mű múlthasadása is azt a víziót prezentálja, mely szerint ha Nagy Sándor nem a keleti Perzsia, hanem a nyugati Róma ellen vezette volna falanxait, úgy hadjárata kétségkívül elbukott volna a köztársaság cohorsai előtt. Livius ezzel is a római békét és eszmét kívánta éltetni, szemben az Alexandrosz birodalmának bővülésével mindinkább elkeletiesedő hadsereggel, és az aranyifjú személyének dáriszui jellegével (vö. Ligeti 2006, 20–34. p.).

A rómaiaknak, ha nem is Nagy Sándor hadvezérkedése s a macedón hatalom virágzása idején, de Antiochus, Philippus, Perses ellen küzdve, módjuk volt tapasztalni, milyen ellenfelek a macedónok: nemhogy megverni, de még veszélyeztetni sem tudtak minket. Dicsekvés nélkül kijelenthetjük – csak ne legyen polgárháború! –, hogy [...] legyőzünk és le fogunk győzni akár ezer, a Sándor macedón hadánál még félelmesebb sereget is, csak sose szűnjünk meg szeretni a békét, amelyben élünk, s szívünkön viselni a polgárok egyetértésének gondját. (Livius é. n., IX. könyv, 19. fejezet)

A többi proto-allohistorikus mű bemutatását sajnos nem áll módunkban a fenti két ókori opuséhoz hasonló mélységben elvégezni, így inkább csak egy szemleszerű leltárt készítünk.

A Joanot Martorell lovag és Martí Joan de Galba társszerző/kiadó által jegyzett, 1490-es keltezésű katalán románcot, a *Tirant lo Blanc*-t az angol nyelvű kiadás előszava szerint Cervantes, a szerzők kortársa a „világ legjobb könyvének”, a Nobel-díjas Mario Vargas Llosa az „egyik legambíciózusabb és szerkezeti szempontból talán a legmodernebb klasszikus”, Martí de Riquer irodalomtörténész pedig „minden idők legkiemelkedőbb katalán regényének” nevezte. A címadó hős a történet szerint a halódó Bizánc nagyhercege, majd seregeinek főparancsnoka lesz, és nemcsak az Aranyváros alól úzi el II. (Hódító) Mohamed seregeit, hanem egészen Anatólia mélyéig taszítja visza őket. A lovagregény témaválasztásán jól érződik a kereszténység keleti védbástyájának, Konstantinápolynak 1453-as elestével járó trauma, amely az egész korabeli Európát sújtotta.

Louis Geoffroy – valódi nevén Louis-Napoléon Geoffroy-Château – 1836-os keltezésű műve, a *Napoléon és a világ meghódítása (1812–1823)* (Napoléon et la conquête du monde: 1812 à 1823) a szerző felvállalt Napoléon-kultuszának is hangot ad, ami a hadvezér bukása ellenére is oly elterjedt volt Európa-szerte. A kötet tartalma könnyen kikövetkeztethető: az önjelölt császár offenzívája nemcsak Oroszországot (1811), később Angliát is térdre kényszeríti (1814), így a világ a franciák jogara alatt egyesül.

Itt kell megemlítenünk Charles Renouvier művét, az *Uchronia (Utópia a történelemben)*, az európai civilizáció fejlődésének apokrif vázlatát nem ahogyan az megtörtént, hanem ahogy megtörténhetett volna (Uchronia [Uchronie (l'utopie dans l'histoire): Esquisse historique apocryphe du développement de la civilisation européenne tel qu'il n'a pas été, tel qu'il aurait pu être]), mely bár 1876-ban jelent meg, de ugyancsak ókori divergenciaponttal operál. Egy olyan alternatív múltat vázol, ahol Marcus Aurelius a művészetkedvelő Avidius Cassiust jelöli utódjául, mely mozzanat a birodalom kulturális fejlődésére bár pozitív hatást gyakorol, egyszersmind megakadályozza a kereszténység előretörését is, hiszen közvetlenül gátja lesz Constantinus születésének. A mű klasszikus-státuszát a kontrafaktuális kánonon belül jól jelöli, hogy az irányzat egyik megnevezése, az uchronia is annak címéből származik.

Angolszász közegben az egyik legkorábbi példaként említhető Isaac D'Israeli *Of a History of Events Which Have Not Happened* című esszéje, amely 1824-es, illetve Mark Twain 1889-es opusa, az *Egy jenki Arthur király udvarában* (A Connecticut Yankee in King Arthur's Court) (Twain 2015). Utóbbi mű, noha humoros felhanggal, de az időutazásos regényekre is kapukat nyit, ami még akkor is igaz, ha annak okozója esetünkben egy jókora kupán vágás. Időutazó hősünk kalandja a kora középkor érájába visz, annak társadalmát modernizálni próbáló kísérletei pedig a sci-fi jelentős, korai alkotásává teszik a regényt.

A legkorábbi novellák közt – ha nem egyenesen a legkorábbiként – szükséges hivatkoznunk Nathaniel Hawthorne 1845-ös művére, a *P.'s Correspondence*-ra. Az opus egy levélként prezentálja magát, mely olyan személyiségekkel való találkozásokról tudósít, akik a cselekmény jelölt időpontjakor – 1840 – már meghaltak, és fordítva, olyan halálesetekre is szó kerül, melyek ugyanakkor még nem következtek be. A novella tehát Byron, Burns és Shelley számára hosszabb életutat vizionál, de egyszersmind megrövidíti Dickens munkásságának idejét.

Castello Holford *Aristopia. Az Újvilág románc-története* (Aristopia. The Romance-history of the New World) című regénye az első fontos észak-amerikai allohistorikus regény, melyben a telepések 1607-ben egy színarany zátonyra lelnek Virginia államban, és megteremtik a csodálatos Aristopia kolóniát. Holford az utópisztikus állam háromszáz éves történetét meséli el, annak USA általi bekebelezéséig.

Az irányzat kialakulásának dátumaként az *Uchronia* oldal azon két mű keltezési évét említi, amelyekre munkájában Geoffrey Winthrop-Young is a zsáner alfájként hivatkozik (vö. Winthrop-Young 2009):

A kizárólag allohistorikus szövegeket tartalmazó antológia, a *Ha másként történt volna* (If It Had Happened Otherwise) J. C. Squire szerkesztésében jelent meg 1931-ben, melynek az a különlegessége, hogy minden novellájának címe a „ha, hogyha” angol megfelelőjének számító „If” szócskával kezdődik. Ezenfelül megjegyezhető, hogy a műfaj gondolatisága Sir Winston Churchillt is megihlette, akinek *Ha Lee nem nyerte volna meg a gettysburgi csatát* (If Lee had not Won the Battle of Gettysburg) című novellája is a kötetben található.

A másik alfa L. Sprague de Camp 1939-es megjelenésű regénye, a *Le ne szálljon a sötétség* (Lest Darkness Fall), mely cselekményét tekintve Mark Twain fentebb emlegetett művével vonható párhuzamba. De Camp főhőse csodálatos körülmények között jut vissza az időben I. Justinianus császár bizánci udvarába, és a nyugati tudományosság élharcosaként honosítja meg az általa ismert találmányok egy részét, véget vetve a sötét középkornak.

Mivel mindkét alkotás az 1930-as években jelent meg, így a kutatók egyetértenek abban, hogy szerencsésebb ezt az *időszakot* megjelölni, mintsem letenni a voksot bármelyik verzió mellett. Ami bizonyos, hogy a '30-as évektől egyre csak szaporodtak az irányzat égjsze alá tartozó opusok, legyen szó mára már klasszikussá vált művekről, vagy akár egyszerűbb próbálkozásokról, a „mi lett volna, ha...?” kérdése pedig napjainkban éppúgy számos alkotót ihlet meg, ahogy feltételezhetően majd a jövőben is meg fog.

Az alternatív történelem hazai recepciója

Jelen szakasz nem vállalkozik a kontrafaktumok világviszonylati szakirodalmának bemutatására (a teljesség bármiféle igénye nélkül: Ferguson 1999; Cowley 1999, 2001; Demandt 1993; Tetlock–Lebow–Parker 2003; Helbig 1987; Rodiek 1997 stb.), pusztán a magyar nyelven írt recepcióra fókuszál, mely dolgozatok által felvázolt keret meghatározó szerepet töltött be a jelen tanulmány szempontrendszerének kialakításában is.

Hazai vonalon Hegedűs Orsolya *Alternatív történelmi fantasy* (Gáspár András: *Ezüst Félhold Blues*) (Hegedűs 2012, 134–166. p.) című munkája fektette le az allohistorizmus értelmezésének alapjait, mely dolgozat több variánsban is napvilágot látott. A szerző elébe megy a műfajra vonatkozó mindennemű kérdéseknek, az irányzat szerveződésétől kezdve, annak expanzióján át, az ős és világirodalmi paratörténelmek taglalásáig terjedően. Azon kívül, hogy Hegedűs munkája elsőrendűen a zsáner fantasyhoz fűződő kapcsolataira érzékeny – Orson Scott Card *Teremtő Alvin*-ciklusáról, Susanna Clarke *A hollókirály* című művéről és Naomi Novik *Temeraire*-sorozatáról egyaránt specifikusan értekezik –, a tanulmánya ismereteink szerint elsőként elemez magyar uchróniát, az *Ezüst Félhold Bluest*, Gáspár András tollából. Utóbbi egy geológiai divergenciapont mentén építi fel alternatív univerzumát, ahol a napóleoni *köztársaság* éppolyan jelentős meghatározója jelenünknek, mint az egész, szinte már elfeledett, Magyarországot uraló Oszmán Birodalom.

Az irányzat magyar recepciójának igen jelentős darabja Sánta Szilárd *Spekulatív fikció: A jelen mintázatai* (Sánta 2012, 58–75. p.) című írása, amely különböző helyeken, ugyancsak több variánsban, de azonos súllyal jelent meg. Sánta szövege a zsáner lényegi jellemzőire tapint rá, s éppolyan fontos meghatározásokat ad a kontrafaktualitás kvantumfizikai értelmezhetősége, mint történettudományi megközelíthetősége kapcsán is. Tanulmányában nem csak az alapművek recepcióját veszi át, de bővíti is azt, az irányzat tulajdonképpeni peremén elhelyezkedő, *alternatív* történelmi művek, William Gibson *A Gernsback-kontinuum* című novellája és *Trendvadász* című regénye

felé. Előbbi hőse arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon milyen lehetett volna a jelen, ha a múltban vizionált jövő valósult volna meg – retrofuturizmus –, utóbbi pedig egy alternatív jelenről, a mű világának jelenébe betüremkedő jövőről, az állandóan változó múlt-, jelen- és jövőképről, s az apoféniáról szól. A kifejezés azt a jelenséget takarja, amikor valaki látszólagos összefüggésrendszert fedez fel – épít? – egyébként összefüggéstelen dolgok között. Santa Gibson művei apropóján az allohistorizmus konstrukcióleplező erejét hangsúlyozza.

H. Nagy Péter több írása is, részben vagy egészében foglalkozik a témakör bizonyos aspektusaival. *Mire jó a popkultúra: Avagy hogyan oktatható a tudományos gondolkodás bölcsészeknek* (H. Nagy 2016, 14–53. p.) című munkájának egy szakasza a párhuzamos világok kérdéskörére épít, természettudományos eredmények felől közelítve meg azt, illetve az időutazás jelenségét. Munkájában érinti Wells *Az időgép* című művét és annak továbbírásait, s az olyan filmes alkotásokat, mint a *Forráskód*, a *Donnie Darko* és a *Mr. Nobody*. Utóbbiakat és másokat éppúgy ebből az aspektusból elemzi A *sokvilág-elmélet filmes alkalmazásai* (H. Nagy 2012, 48–56. p.) című munkája is. A legfontosabb kontrafaktuális kérdésekkel és művekkel mégis *Imaginárium IX. SF: A képzelet mesterei* (H. Nagy 2009, 23–32. p.) című dolgozata foglalkozik, amely az olyan ikonikus szerzők, mint Dick, Robinson, Gibson, Sterling és Jeschke művein túl az allohistorizmus gondolatiságát eredendően más zsánerekbe tartozó művek szövevényeiben is felfedezhetőnek véli, mint amilyenek Bear vagy Lem alkotásai.

A fenti három dolgozat – H. Nagy szövegei közül *A képzelet mesterei* – adja a magját a Selye János Egyetem Tanárképző Karának berkein belül megjelent *Kontrafaktumok. Spekulatív fikció és irodalom* című monográfiának is (Keserű–H. Nagy [szerk.] 2011), amely az irányzat hazai recepciójának legfontosabb eredménye. A kötet interkanonikus és zsánereközi térben vizsgálja tárgyát, hiszen helyet kapott még benne Barcsi Tamás már hivatkozott munkája a disztópiákról (Barcsi 2011, 49–75. p.) és Benyovszky Krisztián *Vámpirikus spekulációk – Á la Anscombe* (Benyovszky 2011, 99–108. p.) című írása is, amely a vámpirikus fikció irányában keres kapcsolódási pontokat.

Irodalom

- Barcsi Tamás 2011. *Spekulációk a szabadságról – Negatív utópiák*. In Keserű József–H. Nagy Péter (szerk.): *Kontrafaktumok. Spekulatív fikció és irodalom*. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 49–75. p.
- Benyovszky Krisztián 2011. *Vámpirikus spekulációk – Á la Anscombe*. In Keserű József–H. Nagy Péter (szerk.): *Kontrafaktumok. Spekulatív fikció és irodalom*. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 99–108. p.
- Burton, Rosemary–Cavendish, Richard–Stonehouse, Bernard 1998. *Nagy felfedező utazásai*. Ford. Gáti Marianne–Tóth László. Budapest, Officina Nova Könyvek.
- Collins Dictionary / *Alternative history* (szócikk) = <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/alternative-history> (2019. október 13.)
- Confino, Alon 1997. *Collective Memory and Cultural History: Problems of Method*. *American Historical Review*, 102. évf. 5. sz. 1386–1403. p.

- Cowley, Robert (szerk.) 1999. *What If? The World's Foremost Military Historians Imagine What Might Have Been*. New York, Basic Books.
- Cowley, Robert (szerk.) 2001. *What If? 2: Eminent Historians Imagine What Might Have Been*. New York, Berkley.
- D'Israeli, Isaac [1824]. *Of a History of Events Which Have Not Happened*. Online elérhető: http://www.spamula.net/col/archives/2005/12/of_a_history_of.html (2019. október 13.)
- De Camp, L. Sprague 1939. *Lest Darkness Fall*. [k.n.], [h.n.]. Online elérhető: <http://www.unz.org/Pub/Unknown-1939dec-00009> (2019. október 13.)
- Definitions / *Alternate history* (szócikk) = <http://www.definitions.net/definition/ALTERNATE%20HISTORY> (2019. október 13.)
- Demandt, Alexander 1993. *History that Never Happened: A Treatise on the Question, What Would Have Happened If...?*. McFarland Publishing, N.C., Jefferson.
- Dick, Philip K. 2003. *Az ember a Fellegvárban*. Ford. Gerevich T. András. Budapest, Agave Könyvek.
- Dictionary.com / *Alternative history* (szócikk) = <http://www.dictionary.com/browse/alternative-history?&o=100074&s=t> (2019. október 13.)
- English Oxford Living Dictionaries / *Alternate* (szócikk) = <https://en.oxforddictionaries.com/definition/alternate> (2019. október 13.)
- Ferguson. Niall (szerk.) 1999. *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*. New York, Penguin Books.
- Geoffroy, Louis 1836. *Napoléon et la conquête du monde: 1812 à 1832*. Párizs, H.-L. Delloye. Online elérhető: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k55580929.r=Geoffroy-Ch%C3%A2teau.langES> (2019. október 13.)
- Gross, Cory (é.n.). Varieties of Steampunk Experience. *Steampunk Magazine*, 1. sz., 60–63. p. Online elérhető: <http://www.combustionbooks.org/downloads/SPM1-web.pdf> (2019. október 13.)
- Gyuris Norbert 2007. Metafikció, történelem és identitás a steampunk regényben. Alasdair Gray: Poor Things In H. Nagy Péter (szerk.): *Idegen univerzumok. Tanulmányok a fantaszti-kus irodalomról, a science fictionről és a cyberpunkról*, Dunaszerdahely, Liliium Aurum, 2007, 207–243. p. /Parazita könyvek, 1./
- H. Nagy Péter 2009. Imaginárium IX. SF: A képzelet mesterei. *Opus*, 1. évf. 2. sz. 23–32. p.
- H. Nagy Péter 2012. A sokvilág-elmélet filmes alkalmazásai. *Opus*, 4. évf. 6. sz. 48–56. p.
- H. Nagy Péter 2016. *Alternatívák. A popkultúra kapcsolatrendszeri*. Budapest, Prae.hu.
- Hawthorne, Nathaniel [1845]. *P.'s Correspondence*. Online elérhető: <http://www.eldritchpress.org/nh/pease.html> (2019. október 13.)
- Hegedűs Orsolya 2012. *A mágia szövedéke. Bevezetés a magyar fantasy olvasásába I*. Dunaszerdahely, Liliium Aurum. /Parazita könyvek, 8./
- Helbig, Jörg 1987. *Der parahistorische Roman: Ein literarhistorischer und gattungstypologischer Beitrag zur Allotopieforschung*. Frankfurt am Main–New York, Peter Lang.
- Hellekson, Karen 2009. Alternate history In Bould, Mark–Butler, Andrew M.–Roberts, Adam–Vint, Sherryl (szerk.): *The Routledge Companion to Science Fiction*. London és New York, 454–457. p.
- Hérodotosz 1911. *Szemelvények Hérodotosz történeti művéből*. Ford. Geréb József. Budapest, Franklin-Társulat. Online elérhető: <http://mek.oszk.hu/09900/09909/09909.pdf> (2019. október 13.)

- Holford, Castello 1895. *Aristopia. The Romance-history of the New World*. Boston, Arena Publishing Co. Online elérhető: <http://lcweb2.loc.gov/service/gdc/scd0001/2009/20090624002ar/20090624002ar.pdf> (2019. október 13.)
- Iser, Wolfgang 2001. *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein*. Ford. Molnár Gábor Tamás. Budapest, Osiris.
- Keserű József 2015. Adalékok a fantasztikus világok építésének kérdéséhez In H. Nagy Péter–Keserű József (szerk.): *A párbeszéd eleganciája. Köszöntő kötet Erdélyi Margit tiszteletére*. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kar, 129–135. p.
- Keserű József–H. Nagy Péter (szerk.) 2011. *Kontrafaktumok. Spekulatív fikció és irodalom*. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara.
- Ligeti Ádám 2006. Titus Livius, az alternatív történetírás atyja. *Első Század*, 5. évf. 1. sz. 20–34. p.
- Livius, Titus (é. n.). *A római nép története a város alapításától*. Ford. Kis Ferencné–Muraközy Gyula. Online elérhető: <http://mek.oszk.hu/06200/06201/> (2019. október 13.)
- Martorell, Joanot–De Galba, Martí Joan (é. n.). *Tirant lo Blanc*. Online elérhető: http://www.tinet.cat/portal/uploads/tirant_lo_blanc_2_ed_v2_20130919155911.pdf [spanyol nyelvű]; <ftp://121.17.126.74/data1/ts01/english/novel/batch001/201005112110582728.pdf> [angol nyelvű] (2019. október 13.)
- Mendlesohn, Farah 2008. *Rhetorics of fantasy*. Middletown–Connecticut, Wesleyan University Press.
- Merriam-Webster / *Alternative history* (szócikk) = <https://www.merriam-webster.com/dictionary/alternative%20history> (2019. október 13.)
- Olalquiaga, Celeste 1998. *The Artificial Kingdom: A Treasury of the Kitsch Experience*. New York, Pantheon Books.
- Renouvier, Charles 1876. *Uchronie (l'utopie dans l'histoire): Esquisse historique apocryphe du développement de la civilisation européenne tel qu'il n'a pas été, tel qu'il aurait pu être*. Párizs, La Critique philosophique. Online elérhető: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k833574.r=charles+renouvier.langFR> (2019. október 13.)
- Rodiek, Christoph 1997. *Erfundene Vergangenheit: Kontrafaktische Geschichtsdarstellung (Uchronie) in der Literatur*. Frankfurt, Klostermann.
- Rosenfeld, Gavriel D. 2005. *The World Hitler Never Made: Alternate History and the Memory of Nazism*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Rosenfeld, Gavriel D. 2007. Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha?” Elmékedések az alternatív történetírás szerepéről. Ford. Szélpál Lívía. *Aetas*, 22. évf. 1. sz. 147–160. p.
- Sánta Szilárd 2012. *Mesterséges horizontok. Bevezetés a kortárs sci-fi olvasásába*. Dunaszerdahely, Liliium Aurum. /Parazita könyvek, 7./
- SFE / *Steampunk* (szócikk) = <http://www.sf-encyclopedia.com/entry/steampunk> (2019. október 13.)
- SFE. The Encyclopedia of Science Fiction / *Alternate history* (szócikk) = http://www.sf-encyclopedia.com/entry/alternate_history (2019. október 13.)
- Spedo, Giampaolo 2009. *The Plot Against the Past: An Exploration of Alternate History in British and American Fiction* [doktori disszertáció]. Online elérhető: <http://paduaresearch.cab.unipd.it/1463/> (2019. október 13.)
- Squire, J. C. (szerk.) 1931. *If It Had Happened Otherwise*. Harlow, Longmans, Green & Co. (Ltd.)
- Stableford, Brian 2005. *Historical Dictionary of Fantasy Literature*. Lanham–Maryland–Toronto–Oxford, The Scarecrow Press.
- Stemler Miklós 2007. A magyar irodalmi modernség függelékei. Szemelvények a magyar fantasztikus irodalomból In H. Nagy Péter (szerk.): *Idegen univerzumok. Tanulmányok a fan-*

- tasztikus irodalomról, a science fictionról és a cyberpunkról.* Dunaszerdahely, Liliun Aurum, 59–76. p. /Parazita könyvek, 1./
- Stockwell, Peter J. 2000. *The Poetics of Science Fiction.* New York, Longman.
- Szépál Livia 2007. A történelem jövője: bevezetés egy nem hagyományos történetírás (unconventional history) elméletébe. *Aetas*, 22. évf. 1. sz. 135–146. p.
- Tetlock, Philip–Lebow, Richard Ned–Parker, Geoffrey 2003. *Unmaking the West: Counterfactual Thought Experiments in History.* Cambridge, University of Michigan Press.
- Todorov, Tzvetan 2002. *Bevezetés a fantasztikus irodalomba.* Ford. Gelléri Gábor. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Twain, Mark 2015. *Egy jenki Arthur király udvarában.* Ford. Réz Ádám. Budapest, Holnap.
- Uchronia / *Oldest* = <http://www.uchronia.net/bib.cgi/oldest.html> (2019. október 13.)
- Uchronia = www.uchronia.net (2019. október 13.)
- VanderMeer, Jeff–Chambers, S. J. 2011. *The Steampunk Bible. An Illustrated Guide to the World of Imaginary Airships, Corsets and Googles, Mad Scientists, and Strange Literature.* New York, Abrams Image.
- Wattpad / *Alternate History* (szócikk) = <https://www.wattpad.com/12207795-sf-sub-genre-definitions-alternate-history> (2019. október 13.)
- Wattpad / *Alternate/Parallel Universe* (szócikk) = <https://www.wattpad.com/11761888-sf-sub-genre-definitions-alternate-parallel> (2019. október 13.)
- Wattpad / *SF Sub-Genre Definitions* = <https://www.wattpad.com/story/616257/parts> (2019. október 13.)
- Wikipédia / *Alternatív történelem* (szócikk) = https://hu.wikipedia.org/wiki/Alternat%C3%ADV_t%C3%B6rt%C3%A9nelem (2019. október 13.)
- Winthrop-Young, Geoffrey 2009. Fallacies and Thresholds: Notes on the Early Evolution of Alternate. *Historical Social Research*, 34. évf. 2. sz. 99–117. p.

PATRIK BAKA L.

THE GENRE OF ALTERNATIVE HISTORY

This study focuses on the theoretical background of the genre of alternative history, and aims to introduce the concept and characteristics, varieties, and historical strategies of allohistoricism. In a separate section, the paper discusses the oldest works itemizable as allohistorical, dating back to the works of Herodotus and Titus Livius. As the study aims to provide a system of criteria for the examination of alternative historical works—first and foremost novels—, it considers its basic task to be the processing of the most significant Anglo-Saxon and the complete Hungarian literature on the subject. The list of the existing approaches and the reasoning systems following from the definitions of the integrated special literature, and those of our own analysis and categorization, will outline a pattern that can be used repeatedly in the future in analyses focusing on the individual works.